„БЪЛГАРСКИЯТ“ ЦАРИГРАД
Щрихи върху търговската дейност на българите в Цариград през втората половина на XIX век

Доц. д-р Дария Крачунова

Резюме: П*рез втората половина на XIX в. Цариград се превръща в притегателен център за българите – занаятчии, търговци, стопански и интелектуален елит. Българската общност в османската столица нараства с бързи темпове, създават се множество търговски, стопански и всякакви други организации, които участват в борбата за църковна и политическа независимост, способстват за духовното израстване на българите, подпомагат образованието на българските младежи. Всичко това дава своите плодове на по-късен етап – в процеса на изграждането и развитието на освободена България.*

Ключови думи: стопанско развитие, търговия през XIX в., занаятчийски организации през XIX в, църковна независимост.

Abstract : *In the second half of the 19th century, Constantinople became a center of attraction for Bulgarians – artisans, merchants, business and intellectual elite. The Bulgarian community in the Ottoman capital grew at a rapid pace, many commercial, economic and all kinds of other organizations were created, which participated in the struggle for ecclesiastical and political independence and contributed to the spiritual growth of the Bulgarians, supporting the education of the Bulgarian youth. All this bears fruit at a later stage – in the process of building and developing of liberated Bulgaria.*

Keywords: economic development, trade in the 19th century, craft organizations in the 19th century, ecclesiastical independence.

Византион, Константинопол, Цариград – град с различни имена и древна история, столица на различни империи, съвременен мегаполис, град на два континента, изумяващ със своето великолепие – както и да бъде представян, този град остава трайно свързан с българската история и съвремие. Както пише Благовеста Иванова „градът на Босфора, винаги е привличал българите. В различните исторически периоди по различни поводи.“[1] Дотолкова българите „завладяват“ османската столица, че Цариград е определян като „най-големият български град“[2] през Възраждането.

Началото на активното българското преселение в Цариград може да се

---

1 Иванова, Бл. Българските старини в Цариград. В: https://liternet.bg/publish22/b_ivanova/bylgarskite.htm

2 Цит. по: Митринов, Г. Надписи на надгробните плочи от българското гробище в Цариград (Истанбул). С., 2018, с.4, http://www.abcdar.com/docs/sources/Nadp.%20Grob.%20Carigrad%204za%20kachvane.pdf.

търси в края на XVIII и началото на XIX в. – период на размирици в Османската империя, известен като „кърджалийски времена“. Бягайки от набезите и своеволията на кърджалийте много българи търсели спасение в и около Цариград. Христо Бръзицов пише: „На няколко десетки километра от Цариград, покрай Анастасиевата стена, се наредили като венец – от Черно море до Мраморно море – тридесет и едно български села.“[3] В столицата те откриват и възможностите за препитание в големия град. „Около 1825 г., според д-р Селимински, те са вече 100 000 души. Това са били много майстори, занаятчии, търговци, джелепи, абаджии, градинари, млекари, хлебари, кожухари, зидари, колари и други, дошли от подбалканските градове, от Добруджа, Тракия, Одринско, Поморавия и Македония.“[4]

Броят на българската колония в Цариград и околностите в средата на XIX в. не е установен с точност. Цифрите варират от 32 500 българи занаятчии според турския годишник „Солнаме“ до 80 000-100 000 според д-р Селимски и П. Р. Славейков.[5] Но дори при спорни цифри за броя на българите в Цариград е ясно, че от началото на XVIII в. се поставя началото на активната миграция към османската столица от българското население, а през втората половина на XIX в. се засилва. За тази миграция пише и Ю. Юрданов: „Селското население, раята, започва да напуска спахийските земи, особено мъжкото неженено население, и да отива към градовете и към Цариград. Това бягство от селата се усилва дотолкова в началото на XVIII в., щото турското правителство се принуждава да издаде специален ферман против това. В 1740 г. се издава заповед за проверка на жителите в Цариград и да се изпъдят всички, които не са живеели повече от 6 месеца в града.“[6]

Цариград привлича българските занаятчии и търговци и там те създават мащабна колония със силно народностно ядро, привлекателен център за българите от вътрешността. Тяхното отиване в турската столица оказва благотворно влияние както за стопанското, така и за духовното и политическото израстване на българите. През XIX в. турското правителство „не може вече да запрети, както в началото на XVIII в. идването на раята в Цариград, защото и то самото сега чувства нужда от нея и вижда ползата, която тя донася със своя труд и своята търговия.“[7]

„Към началото на XIX в. в околностите на Цариград има над 30 български села, където се установяват главно занаятчии. След руско-турската война през 1828 г. броя на българските емигранти нараснал значително. … След Кримската война (1853 – 1856) колонията на българите станала многобройна

---

3 Бръзицов, Хр. Някога в Цариграц. С., 1966, с.5

4 Митринов, Г. Цит. съч., с. 4.

5 В. „Екип 7“, 13.08.2019, https://ekip7.bg/2019/08/13/lovak-gratski-moshenik-otkradva-parviya/

6 Юрданов, Ю. История на българската търговия до Освобождението. С., 1938, с.188.

7 Пак там, с.191.

и достигнала 80 хил. души. **Никъде по нашите земи тогава не е имало населено място с такъв брой жители, събрани на едно място.**“[8] Заключението на Ибрахим Карахасан-Чънар обяснява как Цариград се превръща във важно средище за стопанското, духовното и политическото ни развитие. Стичането на българите към османската столица е улеснено в периода на Танзимата – период на обществени реформи, чието начало е поставено с Гюлханския хатишериф, издаден от султан Абдул Меджид и обнародван на 3 ноември 1839 година. Хатишерифът провъзгласява свобода и равенство на всички поданици на империята, независимо от тяхната народност и вероизповедание, както и неприкосновеност на живота, честта и имуществото им. Естествено, подобен султански указ позволява засилването на миграционния процес от вътрешността на империята към нейната столица.

Краеведът и изследователят на Българското възраждане Никола Начов пояснява: „Като у всички многолюдни градове, и в Цариград имало условия за добър поминък на трудолюбиви работници. Турците, владетелно племе, изобщо не се занимавали с по-голема търговия: това те считали дори унизително за тяхната национална гордост; те предпочитали по-малка или по-голяма държавна служба….“[9]

Интересно е да се отбележи, че българският търговец „е търгувал изключително с произведенията на своя народностен труд и дотолкова е вземал чужди стоки, доколкото народностното стопанство е имало нужда…. Даже по-сетне, през XVIII в., когато влиза в непосредствена връзка с чужбина, той търгува с произведенията на своята страна и ги изнася и срещу тях внася чужди стоки.“[10] „Даже в Цариград, когато българските търговци започват в началото на XIX в. да го пълнят, тяхната главна търговия е с български произведения, а след това започват с вноса на чужди стоки и много късно се развива така наречената комисионна търговия.“[11]

Деветнадесетият век е век не само на реформи в Османската империя, но и на силно влияние на Великите сили върху политиката и икономиката на империята и върху живеещите в нея народи. Присъствието в Цариград на европейски търговски представители спомагат за развитие на търговските взаимоотношения. Заселилите се в Цариград български търговци постепенно разширяват своята дейност. „Цялата тази търговия се върши обикновено в кредит и с тази религиозна честност, която в тези времена е била най-голямото достойнство и капитал на българския търговец и търговия.“[12] Постепенно българските търго-

---

8 Карахасан-Чънар, И. Българската колония в Цариград. https://www.librev.com/index.php/prospects/science/4372-balgarskata-koloniya-v-tzarigrad

9 Начов, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 г.; Сборник на БАН. С., 1925, кн. XIX, с. 3.

10 Юрданов, Цит. съч., с.193.

11 Пак там, с.193-194.

12 Пак там, с. 202

вци ставали все по-добри и по-известни. „По умение и сметководство българите не отстъпвали на гърци, евреи и арменци. Изразът „Честен като българин“ или „Работлив като българин“ е добре познат в Истанбул дори до ден днешен.“[13]

За развитието на търговските умения на българите значителна роля изиграват българските вестници и списания, издавани в Османската империя. Родоначалниците на нашата журналистика основателно поставят ударението върху стопанско-икономическите знания и умения, свързвайки ги и с политическата свобода. Основателят на първото българско списание „*Любословие*“ Константин Фотинов „…посочи нуждата от стопанско развитие и в това направление да просвещава и възпитава българския народ. Той там, като говори за технически прогрес на земеделието и промишлеността, поставя на пръв план търговията като двигател на живота и свободата: „Свободата ѝ е приетелница, както е и тя (търговията) приетелница на свободата.“[14]

Иван Богоров също смята, че за да се настигнат европейските народи е необходимо усвояването на новите икономически знания. Показателно е и заглавието на неговия вестник, първият брой на който излиза на 20 април 1846 г. в Лайпциг – „Български орел. Известник граждански, търговски и книжовен“. В него Богоров пише: „…за търговците и за които имат занаят ще има известия, поучения и наставления, по кой ред требва да вървят те, за да докарат един такъв имот и едно такова цъвтение на търговията и на занаятите, както другите европейски народи.“[15]

И Фотинов, който също е бил търговец, и Богоров поставят на преден план стопанския напредък и наложителната стопанска просвета, но извеждат начело търговията, което говори за нарасналото значение на този вид дейност сред българската общност и стремежът на българските търговци да заемат достойно място в стопанското развитие на Османската империя.

По-късно с появата на „*Цариградски вестник*“ (1848 г.) тези идеи се доразвиват. Във вестника се създава и поддържа рубриката „*Търговский сговорник*“, в която освен, че се дава информация за отглеждането на различни индустриални култури – ориз, индиго и др., се помещават и борсови и финансови новини – за стоките и за стойността на парите. Например през 1853 г. вестникът при представяне на курса на монетите в турската столица пише: „Тук [Цариград] цената на парите ту ся слага ту ся качува.“[16] Вестникът съдържа данни и за географската разпространеност на книжните пари. Така в брой от септември 1853 г. четем: Кайметата, които до нийне не вървяха освен в Цареград, ще вървят

---

13 https://www.librev.com/index.php/prospects/science/4372-balgarskata-koloniya-v-tzarigrad
14 Юрданов, Ю. Цит. съч, с.246.
15 Цит. по: Юрданов, Ю. Цит. съч., с.246.
16 Цит. по: Атанасов, Хр. Опит за финансов прочит „Цариградски вестник“ (1848-1862). В: Известия на ЦСИИ / Proceedings of CEHR, Vol. II, 2017, с.77.

както казуват, в Солун и в Измир...“[17]

Проф. Иван Русев обръща внимание и на знанията, които учениците трябва да придобият, за да станат добри търговци, на „разпространение на учебната литература, предлагаща през Възраждането модерни търговски знания. Става въпрос за учебници и ръководства, използвани при подготовката на ученика, бъдещ търговец чрез изучаването в училището на дисциплините счетоводство (диплография), аритметика, география, обща история, чужди езици и др. В тази група се отнасят 237 ръкописи и издания на учебници, съставени през XIX в. (до 1878 г.), като най-много са учебниците, предлагащи търговски знания, издадени през 60-те години на века – 96, следват 70-те години с 55 издания и 50-те години – с 33“.[18]

За интереса на търговците и занаятчиите към подобна литература проф. Русев посочва поименно някои от спомоществователите на две от тях: „Диплография или как ся дръжат търговскы книгы“ от Стояна и Христа Д. Карамінковы” (Цариград, 1850 г.) и „Тръговско ръководство за тръгувание, промишленост, мореплавание и за тръговски делания…”, превод от труда на гръцкия автор К. Мелас. „Присъстват (като спомоществователи – *бел. Д.К.*) както дребните търговци, така и едрите, „тежки“ търговци, особено от столицата Цариград, от някои от градовете на вътрешността и от тези зад граница – Христо и Никола П. Тъпчилещови, Залотович, Гешоглу, Салчо Чомаков, Пулиеви, Петър х. Матеев, Евстати Селвели, Николай Карагьозов, Станчо Арнаудов, Христо Георгиев, Д. Анастасиади и др.“[19]

Всичко това говори за израстването на българските занаятчии и търговци и стремежът им за усвояване на новите икономически знания и умения, а Цариград се превръща в средище, подпомагащо разпространението на тези новости.

След като османската столица се превръща в търговски център за българските търговци, то възниква необходимостта от по-големи капитали, с помощта на които да се реализира търговската дейност. Ражда се идеята за създаването на търговски дружества, които да спомогнат за развитието на вносно-износната търговия. Именно в Цариград „се създава първото българско дружество за внос-износ. По този повод българският „Цариградски вестник“ от 1848 г. пише: „От три години насам са нахожда в Цариград една търговска компания (другарство) от 50 души все българе, която обръща всяка година по 10 милиона гроша в различна стока. Основачът на това другарство е г. Генко Филов от Калофер. Това е първото търговско другарство, дето са нашите и за това им се пада всяка похвала.“[20]

---

17 Пак там, с.78.

18 Русев, Ив. Разнообразие в разпространението на модерната стопанска култура на българите през Възраждането (XVIII-XIX в.). В: Известия на ЦСИИ / Proceedings of CEHR, Vol. II, 2017, с. 39.

19 Пак там, с. 44.

20 Юрданов, Ю. Цит. съч., с.203

През XIX в. някои от българските стоки получават разпространение на международните пазари – напр. розово масло, сурова коприна и бубено семе – в Италия, Франция, Австрия, което дава възможност за непосредствени излаз на нашите търговци на чуждите тържища. Така те се формират като модерни икономически субекти, които съдействат за създаването и на нови духовни и политически нагласи сред българите. Показателен е примерът на търговската фирма „Н. Минчоолу & Е. Селвели и съдружие“, създадена от търновските търговци хаджи Николи Минчоолу и Евстати Селвели, които в средата на XIX в. разширяват търговската си мрежа не само във вътрешността на Османската империя, но и извън нея. През 1856 г. хаджи Николи се установява в Цариград, а Евстати Селвели във Виена (т.е. и двамата се установяват във значими търговски центрове, а в градове като Свищов и Букурещ имат свои агенти. „През месец октомври 1856 г. в Цариград е регистрирано търговското дружество „Н. Д. Минчоолу и Маринович“ с първоначален съдружески капитал от 650 000 гр. В предприятието се включват търновецът Никола Минчев, русенският търговец Костаки Маринович и шуменският търговец Петър Николаевич. Новите партньори на х. Николи Минчев са хора със завидна практика в областта на търговията. Съдружниците във Виена и Цариград отговарят за закупуването, продажбата и експедирането на стоки в българските земи, проучват местната стопанска конюнктура, установяват преки контакти с виенските фабрики и организаторите на Лайпцигския панаир“.[21]

Задълбоченият анализ на Светла Атанасова разкрива, че важен дял от дейността на дружеството „Н. Минчоолу & Е. Селвели и съдружие“ „за периода 1859 до 1863 г. заема покупко-продажбата на бубено семе и сурова коприна в селищата от Търновско-Габровския регион. Фирмата сключва търговски договори с производители от Елена, беброво, Дряново, Килифарево, Трявна, Тетевен и други селища. Производствената и търговската дейност включва изкупуване на бубено семе, организиране на разпръсната манифактура в посочените селища и добиване на сурова коприна и реализиране на готовата продукция на европейските пазари в Австрия, Франция и Италия.“[22] Постепенно фирмата се превръща в „просперираща европейска компания, с реализиран доход над 1 150 000 гр.“[23] (през 1861 г. – *бел. Д. К.*).

В средата на XIX в. българските търговци доказват своите умения и добиват самочувствие чрез активната си дейност не само на вътрешния пазар, но и на външния. Те стават не само разпознаваеми на международните тържища,

---

21Атанасова, Св. Участие ва търновското дружество „Хаджи Николи Минчоолу и Евстати Селвели и дружие“ в търговията с бубено семе и сурова коприна. В: Известия на Регионалния исторически музей-Велико Търново, XXVIII-XIX, 2013-2014 г., с. 358-359.

22 Пак там.

23 Пак там, с. 361.

но и търсени от чуждите търговци. През 1860 г. Г. С. Раковски в издавания от него в Белград в. „Дунавски лебед“ лансира идея с голям размах: създаването на едно „търговско българско дружество по главните места в Европа от де български търговци извозят разни стоки“.[24]

Интересно е предложението на Г. С. Раковски за създаване на „общонародно акционерно дружество с 3000 дяла (акции) по 50 англ. лири акцията. Като се съберат парите, да се вложат в една европейска банка под лихва; да се пратят хора в европейските държави, които най-много търгуват с Турция; Цариград да бъде седалището на дружеството. Дружеството ще работи на комисионни начала за цяла България, ще взема 2% комисионна за в полза на дружеството и ½% за една народна каса, която ще поддържа младежи в европейските училища.“[25]

Всички това показва успешното усвояването на модерните търговски и финансови практики, които обосновават стопанските успехи на българските търговци. Българите се позамогват и започват все повече да се вглеждат в незавидното си духовно и политическо положение и да търсят начини за отхвърляне на тегобата и придобиването на църковна и национална свобода. „Руският дипломат (българин по произход) Найден Геров отбелязва, че прогресът на българите предизвика завист от страна на турците, които смятат, че той е опасен и трябва да бъде спрян. В спомените си за въстанието в Панагюрище Петър Карапетров – Черновежд отбелязва, че „турците от околните села и градове отдавна бяха захванале да завиждат“.[26]

През 1862 г. в Цариград е основано от български търговци (основен инициатор е разградчанинът Петър Попов) и дружеството „Българско мореплавно търговско дружество „Провидение“, „с 500 акции по 10 лири едната, а след това числото на акциите се увеличава на 1250. … А в Устава на дружеството чл.6 се казва: „Защото предприятието на това Дружество се почна от българи, за това и тие завинаги ще преимуществуват в управлението му.“[27] „Провидение“ се смята не само за първото българско мореплавателно предприятие, с ярко изразена народностна окраска, но и за първото българско акционерно дружество. Дружеството купува кораб от корабостроителницата „Хенденсън“, Шотландия, който е пуснат на вода през 1863 г. и отначало е наречен с името на дъщерята на датски крал „Принсес Дагмар“, но преминавайки в ръцете на дружеството „Провидение“ е преименуван на „Азис“ – по името на 32-я султан на Османската империя Абдул Азис. Целта на дружеството е била превоз с български кораби на стоките на българските търговци и еснафи в османската столица до градовете по Черноморско крайбрежие. „На 8/20 февруари 1864 г. многохиляд-

---

24 Цит. по Юрданов, Ю. Цит. съч., с.247.

25 Юрданов, Ю. Цит. съч., с.247.

26 Пенчев, П. Ролята на пазара в Българското възраждане. В: Известия на ЦСИИ / Proceedings of CEHR, Vol. VI, 2021, с. 36.

27 Юрданов, Ю. Цит. съч., с.248.

ната българска колония в Цариград посреща със сълзи на очи първия български параход. Богоров и Славейков пишат възторжени статии в българските вестници и възхваляват до небесата предприемчивите водачи на дружеството, което „направи от българе морски хора“.[28] Но колкото и голяма да е била радостта на българите в Цариград при посрещането на кораба „Азис“ те не откликнали на призивите на „Провидение“ за купуване на акции на дружеството. Ако многолюдната българска колония в Цариград „по грош да е откъснал от кесията си, „Провидение“ щяло да процъфтява. Своето възмущение от бездушието на българите от Балкапан хан Иван Богоров изразява със следните думи: „Железни пътища не щете, вапори не желаете да имате, фабрики не ви требуват, а кое ли е вашето желание?“.[29] „Българско мореплавно търговско дружество „Провидение“ изпада в затруднение и през 1865 г. българският кораб „Азис“ е отнет чрез измама на гръцки мошеник от българските му собственици и същата година дружеството обявява несъстоятелност.

Една от акциите на дружеството „Провидение“– най-старите ценни български книжа

За съжаление съдбата и на дружеството „Н. Минчоолу & Е. Селвели и съдружие“ е незавидна.. „Само няколко години след като през 1860–1861 г. тя достига своя най-голям разцвет с капитал от 1 153 960 гроша и с чиста печалба в размер на 743 960 гроша и след като се налага като лидер на вътрешния пазар в българските земи между Стара планина и р. Дунав, фирмата изпада в не-състоятелност. Причините са добре познатите: несъбрани кредити и лошо стопанисване на стоки и на пари от страна на съдружниците, главно от Иванчо Радювич-Търновлията. Към края на 1864 г. и началото на 1865 г. дружеството напълно се разпада, а съдружниците изтеглят дяловия си капитал.“[30] Фалитът,

30 Русев, Ив. Предприемачът на Българското възраждане през изпитанието на фалита. В: Известия на ЦСИИ / Proceedings of CEHR, Vol. VI, 2021, с.52.

като неразривно свързан с модерните пазарни отношения, засяга и много от българските възрожденски дружества и търговци. „Макар със сигурност да съществува по-рано, той става документално видим и откроим едва през третата четвърт на XIX в., тогава, когато влиза в сила Османският търговски закон и въведените в действие по негова сила институти, главно търговските съдилища и несъстоятелността.“[31]

Юрдан Юрданов в книгата си „История на българската търговия до Освобождението“ посочва, че „…в Цариград, Варна и пр. градове се създават от 1862 г. разни търговски дружества, едни от които си поставят за цел да търгуват, а други се занимават с банкерска работа. Обаче всички тези търговски дружества, както и обикновените търговски съдружества не са можели да виреят, защото от 1865-1870 г. се очертава все по-ясно разрушителното влияние на чуждото търговско и стопанско проникване в страната.“[32] А в. „Турция“, издаван в Цариград през 1964-1873 г. допълва: „Търговията намалява по причина на нахлуването на чужденци и на разделението ѝ в много ръце. Има по-много търговци отколкото требува за търговията. Манифактурджиите се умножават секи ден повече от мющериите (купувачите – *бел. Д.К.*), стоят цял ден със сгърнети ръце, като чакат по-добри времена за алъш-вериш.“[33]

През епохата на Възраждането търговската дейност е престижно занимание, а търговците – авторитетни и почитани. „Нещо повече, главният морален белег на търговеца на Новото време е почтеността. Ако погледнем списъците на спомоществователите във възрожденските издания ще забележим, че в тях имената на търговците са представени с епитетите „почтений“ или „достопочтений“.[34] Те са дарители на черкви и училища, спомагат за издаването на вестници, книги и учебници, парично подпомагат обучението на будни български младежи, яростни борци за църковна и национална независимост. Участието им в модерните пазарни отношения им позволява да изградят напредничав светоглед и да прозрат възможностите на свободата.

---

30 Пак там, с.52.

31 Пак там, с. 54-55.

32 Юрданов, Ю.Цит. съч., с.249-250.

33 В. „Турция“, год. VI, бр. 35, 1870. Цит. по: Юрданов, Ю. Цит. съч., с.251.

34 Русев, Ив. Търговско-правните институти през епохата на Българското възраждане – между традициите и модерността. В: Известия на ЦСИИ, т. III, 2018, с. 18.

Използвана литература

1. Атанасов, Хр. Опит за финансов прочит „Цариградски вестник“ (1848-1862). В: Известия на ЦСИИ / Proceedings of CEHR, Vol. II, 2017.

2. Атанасова, Св. Участие ва търновското дружество „Хаджи Николи Минчоолу и Евстати Селвели и дружие“ в търговията с бубено семе и сурова коприна. В: Известия на Регионалния исторически музей-Велико Търново, XXVIII-XIX, 2013-2014 г.

3. Бръзицов, Хр. Някога в Цариграц. С., 1966

4. В. „Екип 7“, 13.08.2019, https://ekip7.bg/2019/08/13/lovak-gratski-moshenik-otkradva-parviya/

5. Иванова, Бл. Българските старини в Цариград. В: https://liternet.bg/publish22/b_ivanova/bylgarskite.htm.

6. Карахасан-Чънар, И. Българската колония в Цариград. https://www.librev.com/index.php/ prospects/science/4372-balgarskata-koloniya-v-tzarigrad.

7. Митринов, Г. Надписи на надгробните плочи от българското гробище в Цариград (Истанбул). С., 2018, с.4, http://www.abcdar.com/docs/sources/Nadp.%20Grob.%20Carigrad%204za%20kachvane.pdf.

8. Начов, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 г.; Сборник на БАН. С., 1925, кн. XIX.

9. Пенчев, П. Ролята на пазара в Българското възраждане. В: Известия на ЦСИИ / Proceedings of CEHR, Vol. VI, 2021.

10. Русев, Ив. Предприемачът на Българското възраждане през изпитанието на фалита. В: Известия на ЦСИИ / Proceedings of CEHR, Vol. VI, 2021.

11. Русев, Ив. Разнообразие в разпространението на модерната стопанска култура на българите през Възраждането (XVIII-XIX в.). В: Известия на ЦСИИ / Proceedings of CEHR, Vol. II, 2017.

12. Русев, Ив. Търговско-правните институти през епохата на Българското възраждане – между традициите и модерността. В: Известия на ЦСИИ, т. III, 2018.

13. Юрданов, Ю. История на българската търговия до Освобождението. С., 1938.

14.https://www.librev.com/index.php/prospects/science/4372-balgarskata-koloniya-v-tzarigrad